

A GYÓGYPEDAGÓGIA TÖRTÉNETE

Hagyomány és megújulás a gyógypedagógiai pszichológiában A Ranschburg év elé.¹

LÁNYINÉ ENGELMAYER ÁGNES

lanyi.engelmayer@gmail.com

ABSZTRAKT

A szerző elméleti keretben mutatja be a gyógypedagógiai pszichológiában egy új öndefiníció szükségességét, elavult nézetek meghaladását, társadalmilag veszélyes elméletekkel való szembehelyezkedést. A hagyományok közül a paradigmaticus változásokat előrejelzőket emeli ki. A fogyatékos emberek megítélésében a leértékelés filozófiája és gyakorlata helyett a felértékelés fontosságát hangsúlyozza.

Kulcsszavak: hagyományok; elavult nézetek; felértékelés filozófia

A 2020-as év elé tekintünk a mai tudomány napi konferenciánkon. Jeles születésnapot fogunk ünnepelni az évben, Ranschburg Pál születésének 150 éves évfordulóját. Érdemes hát méltóképpen készülni, számba venni, hogy mit is hagyott ránk a 19-20. század fordulójának egyik utolsó polihisztorja, akit egyúttal a gyógypedagógiai pszichológia megalapítójának is tekintünk. Tehát szakmatörténeti visszapillantásra és feldolgozásra is szükség lesz a Ranschburg-év kapcsán. Tudnunk kell, hogy hol is tartunk, mi az, amit elértünk, merre kell haladnunk tudományunk önállóságának megőrzése és interdiszciplináris kapcsolatainak fejlesztése érdekében. Jelen előadás csak vázlatosan vezeti fel a témát. Mai konferenciánk többi előadása és az emlékév egyéb tudományos rendezvényei fogják azt sokoldalúbbá tenni, kiegészíteni. Milyen korban is készülünk erre a számvetésre, értékelésre?

¹ A tanulmány az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Gyógypedagógiai Pszichológiai Intézete és a Magyar Pszichológiai Társaság Gyógypedagógiai Pszichológiai Szekciója által a Magyar Tudomány Ünnepe, 2019 és a Ranschburg Pál emlékév, 2020 alkalmából rendezett *Szisztematikus kutatások és evidencia-alapú gyakorlatok a humán fogyatékosok és az atipikus fejlődés pszichológiájában* című konferencián (Budapest, 2019. november 21., ELTE BGGYK) elhangzott előadáson alapul. (A tematikus szám szerkesztői.)

Olyan időben, amikor

- gyors változások történnek, új elméletek, új közpolitikák, új intézmények megjelenése a jellemző,
- hihetetlen mértékű az információ felhalmozódása,
- a tudásgyapodás az online hozzáférés következtében,
- a nemzetközi befolyás erősödik, globalizáció érvényesül minden területen,
- a szakemberek és a laikusok közötti hagyományos távolság csökken,
- a szakmák és a tudományos diszciplínák közötti határok fellazulását tapasztaljuk,
- az inter- és multidiszciplinaritás erősödése jellemzik nem csak a mi, hanem az összes tudományt körülvevő légréteget.

Míndez nem csak előny, hanem gyakran nehezítő körülmény is. Ebben a folyamatban elbizonytalanodnak az egyének, a szakmai közösségek és a tudomány képviselői is.

A szinte létbizonytalanságként megélt helyzetben szükség van új *öndefinícióra*, annak reflektálására, hogy mik a hagyományaink, kik is vagyunk, kik a példaképeink, mi az érték abban, amit örököltünk, amit ma képviselünk, és mit kell elfelejtenünk.

A múlt reflektálása nélkül nem lehet sem a jelent megérteni, sem a jövőt építeni. A múltat, a jelent, a jövőt úgy is értelmezhetjük, mint állandó változás, mennyiségi gyapodás folyamatát, és úgy is, mint minőségi átalakulást, paradigmaváltást, mint „kopernikuszi fordulatot”.

A tudomány múltjában történt változások között vannak olyanok, amelyek egyszerűen elavult, túlhaladott nézetekre utalnak, de olyanok is léteznek, amelyek társadalmilag veszélyesek, retrográd erőket mozgósítanak. A hagyományörzés szempontjából azonban elsősorban a minőségi átalakulást, paradigmaváltást jelentők lesznek fontosak, mert ezek hoznak gyökeresen újat, meghaladják a régi elméleteket.

Leginkább a szakkifejezések avultak el. Szinte az egész nevezéktan megváltozott. Nézzünk példát az *elavult szakkifejezésekre* szakmánk területén: Kinek jutna ma eszébe egy iskolát, melyben intellektuális képességszavar miatt tanulnak gyermekek, a „képezhető hülyék állami intézetének” nevezni? De nem használjuk már a „gyengeelméjű” kifejezést vagy a „mongoloid típusú idiotizmus” diagnosztikus kategóriát sem. *Ezeket a tételeket nyugodtan el lehet felejteni*, csak az adott tudományos diszciplína problématorténete tartja számon őket.

A társadalmilag veszélyes elméletek közül az „értéktelen élet” ideológia volt a legelterjedtebb, mely a *leértékelés filozófiájában* öltött testet: megjelent a fogyatékos gyermekek és felnőttek állathoz hasonlítása, pl. „még az állatot is meg lehet tanítani szobatisztaságra, de az idióta még erre sem képes”, vallotta sok gyakorlati szakember. A leértékelés filozófiájában a torz, tökéletlen, abnormális lénynek tekintés volt általános, aki a társadalom számára terhet jelent, sőt a társadalomra veszélyes is lehet. A pszichológia feladata ebben a helyzetben a terhek enyhítése lehetett. Szélsőséges következmény volt a T/4. akció, melyből a fogyatékos gyermekek és felnőttek ezreinek kiirtása származott (Lányiné Engelmayer, 1992). Ebben a kiválogatás eszközeinek meghatározása nem csak túlhaladott, de bűnös gyakorlatba torkolló is volt. *E nézetek a múlt tudományos publikációiban és a közgondolkodásban is éltek*. A tudományos nézetek átalakulása és a közgondolkodás változása azonban nem teljesen egybeeső folyamatok. A tudományban már régen meghaladott elméletek maradványai még sokáig rejtetten élnek a *hétköznap* *hiedelmekben*, az *előítéletekben*, a *társadalmi viszonyulásban* és az *attitűdökben*.

Mindezt azonban nem szabad elfelejtenünk. Miért nem? Hogy hasonló elmélet soha többé fel ne tűnhessen, hogy hasonló gyakorlat meg ne ismétlődhessék. Nem csak elfelejteni nem szabad mindezt, hanem arra van szükség, hogy emlékezzünk, emlékeztessünk a székelyteljes történelmi eseményekre, benne a pszichológiai közreműködésre és ezeket végleg elutasítsuk. Hogy az emberi élet védelmét – a sérüléssel, fogyatékossgal élt élet védelmét – és sérthetetlenségét elismertessük, hogy a társadalmi befogadást elősegítsük, a társadalom lelkiismeretét felébresszük. A magyar gyógypedagógiai pszichológia abban a korban élt képviselői közül senki sem csatlakozott e veszélyes elméletekhez, de egyes elemei beszűrődtek főleg a genealógia útján, fajnemesítő elgondolásokba.

A kopernikuszi fordulatot, a paradigmaváltást a *felértékelés filozófiája* hozta. A paradigmaváltásban sok tényező játszott szerepet, amelyek nem csak a pszichológia tudományterületéről származtak. Megjelent

- a filozófiai antropológia hatása a humán tudományok emberképére,
- az emberek jogaiért küzdők mozgalmi figyeltek a peremre szorultakra, teret nyert
 - o az esélyegyenlőség biztosításának igénye,
 - o a diszkrimináció tilalmának jogi garanciája és
 - o a szülők érdekérvényesítő szerepének erősödése.

Ezek mind hozzájárultak ahhoz, hogy megváltozzék tudásunk, szemléletünk a fogyatékos emberekről.

Összegezve a felértékelés filozófiáját, megállapíthatjuk, hogy a fogyatékossgal élő személyek – fogyatékossguk súlyosságától függetlenül –

- emberi minőséggel rendelkeznek,
- személystátusuk nem kérdőjelezhető meg,
- létük az emberi létezés egy lehetséges, azt gazdagító változata,
- a nem fogyatékos emberekkel közös humán és létszükségeitek vannak,
- fejlődésre, tanulásra, társadalmi integrációra minden életkorban képesek,
- ehhez társadalmi segítséget igényelnek, ezáltal a
- társadalom is humán értékekkel gazdagodik.

A fogyatékos emberekről vallott felfogás alapvetően meghatározza a velük való bánásmódot és teremthet *emberhez méltatlan létfeltételeket vagy minden embert megillető, humánus élet- és munkakörülményeket, tanulást, lakhatást.* Mind a gyógypedagógiában, mind a gyógypedagógiai pszichológiában a biológiai orientáció mellett, annak mintegy ellenpontjaként napjainkban az antropológiai alapvetés kap kiemelt hangsúlyt.

Érdemes a hagyományörzés szempontjából a gyógypedagógiai pszichológia nagyjainak a nézeteit megvizsgálni az emberről és a fejlődése szempontjából lényeges befolyásoló tényezőkről. A holisztikus szemléletmód, az öröklött adottságok és a környezeti tényezők együttes figyelembevétele ennek az antropológiai alapvetésnek az előfutáraként értékelhető.

Ranschburg Pál azt írta: „nem a mozaik vagy ’nyalábpsychológia’ szolgálja a fogyatékos egyén megismerését, hanem az egész személyiség figyelembevételé” (id. Vértes O., 1946, p. 9-16.). Ranschburg az elmebeli működészavarok feltárásakor a külső tényezők szerepét is kiemelten hangsúlyozza.

Szondi Lipót szerint a fogyatékos ember tekintetében a fogyatékos képességek megállapítása nem elegendő, hanem a fogyatékos képességeket felmutató „fogyatékos összegyenlőségek vizsgálatára” is szükség van (Szondi, 1931). Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra pedig azt vallja az általa szerkesztett, *Gyógypedagógiai pszichológia* című, 1968-tól 4 kiadást megért kézikönyvben, hogy „A gyógypedagógiai lélektani diagnózist a sokoldalúság, a finom részletek kiderítése, az összefüggések feltárása és a teljesség kell, hogy jellemezze. A fogyatékos gyermeket (ifjút vagy felnőttet) egyoldalú értékeivel, személyiségének globalitásában, fejlődésében és környezetében kell szemlélni” (p. 263). Ez igazán mára is érvényes megállapítás, joggal része hagyományainknak. Ha a gyógypedagógiai pszichológia gazdag örökségének utóéletét kívánjuk nyomon követni, több szálon indulhatunk el.

Vizsgálhatjuk azokat az intézményes kereteket, ahol a tudományos kutatások születtek, ahol a megelőzés, a diagnosztizálás, a fejlesztés és terápia érdekében szolgáltatásokat nyújtottak és mindez a gyógypedagógusok képzésének is terepe volt.

Mi most nem ezt a szálát fogjuk követni, bár a Ranschburg Pál által alapított első kísérleti ’psychophysikai laboratórium’ majd a Gyógypedagógiai Pszichológiai Laboratórium utóélete, sok szervezeti és névváltozáson átesett fejlődése, átalakulása szintén nagyon fontos a hagyományok megértése szempontjából. Ez a vonulat azonban már jórészt feldolgozott.

Vizsgálhatjuk szakmánk karizmatikus gyógypedagógusai, a fogyatékoságügyben dolgozó tudós orvosai, pszichológusai

- életútját, a biográfiai megközelítésen belül a rájuk hatással lévő személyeket, körülményeket, tanulmányaikat,
- közéleti szerepléseit, elvi állásfoglalásait,
- nézeteinek állandóságát, illetve változásait,
- tudományos publikációkban tükröződő fontos megállapításait,
 - o ezek mai érvényességét.

Fontos azonban történeti személyiségek mai tudásunk tükrében történő vizsgálatánál, hogy

- elkerüljük a megítélés torzításait,
- az egész életműbe ágyazottság alapján értékeljük,
- ne mai felfogások meglétét kérjük számon,
- vegyük figyelembe az adott kor szellemiségét, tudománypolitikai arculatát.

Változások egy szakember nézeteiben lehetségesek, érthetőek, sőt megérthetőek is lehetnek. Az ember fejlődik, új ismereteket szerez, új tudományos bizonyítékaik lesznek, kritikai gondolkodása is alakul. Nem lenne indokolt egy – valaha érvényes, de azóta túlhaladott – nézethez mereven ragaszkodni. Azonban egy hiteles személytől elvárja a mai tudománytörténet, hogy reflektálja régi nézeteit és indokolja a szemléletváltozás okait. Ezek között a közelmúltban lehettek erősen politikai, ideológiai nyomásgyakorlás hatására létrejövő kényszerű igazodások, amelyek feltárása, akár önbeismerés útján, akár kutatók által kimutatottan, csak a politikai rendszer megváltozása után lett lehetséges.

Példa a szemléletváltásra Bárczi nézeteinek alakulása az egységes és a szakos gyógypedagógusképzésről, valamint arról, hogy a pavlovizmus, a nervizmus-e a gyógypedagógia alapítójele. A gyógypedagógia és a marxizmus-leninizmus kapcsolatának kérdése is ilyen téma. Bárczi mindig indokolta azt is, hogy egyes nézetek hangoztatásával mi volt a célja. Bizonyos időszakban a pszichológia „gyanús”, eltörlésre ítélt tudomány volt, a nervizmus pedig a maga természettudományos jellegével menedéket jelentett, és átmentette a gyógypedagógiát a likvidálandó tudományok köréből (Bárczi, 1955, 1959).

Ha valaki tudományos nézeteinek változását nem magyarázza, újabb felismerésekkel nem bizonyítja, tarthatjuk akár köpönyegforgatóknak is. Erre is vannak példáink!

Vannak a gyógypedagógiai pszichológia magyar világában viszont olyan személyiségek, akik felülemelkedtek sok befolyásoló tényezőn és átörökítettek

- egységes eszmerendszert,
- széles látókört,
- kritikai gondolkodást,
- holisztikus látásmódot,
- értékteremtést,
- és más által alkotott értékek megbecsülését.

(Ez utóbbi is nagyon fontos, hiszen a tudós nem elefántcsonttoronyban él, figyelnie kell kortársaira is.)

Ranschburg Pálon kívül Szondi Lipótot, Vértes O. Józsefet, Schnell Jánost, Tóth Zoltánt, Illyésné Kozmutza Flórárt sorolhatjuk a régiek közül közéjük.

Ők nem csak jól képzett szaktudósok, hanem alkotó zsenik is. Igaz rájuk nézve is, amit Linczenyi Adorján Ferenczi Sándorra vonatkozóan fogalmazott meg, róla írt tanulmánykötetében:

„...úgy gondoljuk, hogy a zseni nem határozható meg sem a társadalmi-gazdasági körülményekkel, sem a kulturált környezettel. Ferenczi tündöklő tehetsége éppen olyan megmagyarázhatatlan rejtély, mint más lángészé.” (Linczenyi, 1982, p. 38).

Ranschburg Pál személyes közvetítésével, majd művein és utódain keresztül formálódott a gyógypedagógiai pszichológia mai arculata.

Nézzünk egy-egy példát arra, hogy nagytekintélyű, maradandót alkotó pszichológus munkájában is lehetnek részletek, melyek mára túlhaladottnak tekinthetőek, a teljes életművet mégsem befolyásolják kedvezőtlenül, tehát az *egész életműbe ágyazottság a vezető megítélési szempont*.

Szondi laboratóriumában kidolgozták a fogyatékosok családi kataszterét. Ennek az volt a célja, hogy segítsen felderíteni egyrészt az öröklött, másrészt a környezeti élményeknek és ártalmaknak a fogyatékosok, a bűnözés és a neurózisok keletkezésében betöltött szerepét. Ez ma is vállalható cél lehetne, vagy még inkább a különböző szolgáltatásokhoz történő hozzájutáshoz létszámok kiderítése és ezáltal az intézményhálózat perspektivikus fejlesztése volna adekvát feladatvállalás. Azonban az a megállapítás már nem elfogadható mai felfogásunk szerint, hogy „Ha egyszer kötelező lesz a házasság előtti orvosi vizsgálat, ez a kataszter a hatósági közegeknek „egészségügyi priuszok” beszerzése céljából rendelkezésre fog állni” (Szondi, 1939, p. 202). Se egészségügyi priusz számbavétele, se hatóságok beavatkozása a házassági szándékba nem elfogadható cél ma.

Egy másik példa: Szondi fontosnak tartja, hogy a gyermek nevelője egyúttal *lelki karót* biztosító személy is legyen. Ezzel egy mára is fontos szempontot fogalmaz meg, a biztonság-

és támasznyújtás igényét és követelményét a pedagógiai munkában. De az a javaslata, hogy a lelki karót nyújtó személy ösztönalkata és a gyermek ösztönalkata meg kell feleljenek egymásnak, és a rejtett ösztöntendenciákat a genoteszttel kísérletileg is vizsgálni kellene pedagógusok kiválasztásánál, már korántsem elfogadható (Szondi, 1939).

Az eddig elmondottakból levezethetők, kijelölhetők mára az új kihívások a gyógypedagógiai pszichológiában.

Ezek közül fontos, hogy *a gyógypedagógiai pszichológiai segítséget igénylők köre kibővült*. Az autizmus spektrum zavart, figyelemzavart, hypermotilitást mutató személyek, a nehezen tanulók, a halmozott és súlyos fogyatékkal élő és a szociális okok miatt hátrányos helyzetű egyének mind igénylik az állapotukhoz igazodó pszichológiai szolgáltatásokat. E téren jelentős tudományos eredmények születtek, kialakultak a gyógypedagógiai pszichológiának új, népességspecifikus ágai, és további differenciálódás várható.

Másik fontos kihívás, hogy *a diagnosztika ne csak a deficitek leltárba vételét szolgálja!*

A nevelési, fejlesztési szükségletekre, igényekre fókuszáló állapotmegismerés kell hogy általános legyen. Ennek gyakorlata érdekében születtek diagnosztikus kézikönyvek, protokollok, tehát vannak eredmények.

Szükséges feloldani az ellentmondásokat a kategorizáló és a dekategoriáló diagnosztikus gyakorlatban.

Az FNO (Egészségügyi Világszervezet, 2001/2004) bevezetésével és a DC: 0-5 kézikönyv (Zero to Three, 2016/2019) megjelenésével – mely a csecsemő- és kora gyermekkori lelki egészség és fejlődés zavarainak diagnosztikai klasszifikációs rendszere – jelentős előrelépés történt e téren.

Az „atipikus” és „típikus” fogalompár értelmezése.

Ma újonnan használt fogalmak ezek, magukra a személyekre, fejlődésmenetükre, állapotukra. Szükséges tisztázni, hogy miben haladja meg ez a kifejezés az „abnormális-normális” fogalompárt?

A következőkben csak felsorolásszerűen vesszük számba az új kihívások területeit.

- *Az infokommunikációs technológiák és a képképző eljárások felhasználásával olyan lehetőségek nyíltak meg az agyi folyamatok pszichikus leképeződésének vizsgálatára, amelyek Ranschburg Pál eszközeihez képest leginkább mutatják az óriási fejlődést.*
- *A tanulás feltételeinek optimalizálása fogyatékos, atipikus fejlődés esetén.*
- *Az autonómia elérése, az independent living filozófia megvalósítása, az önrendelkezés képességének kialakítása* a munkavégzés és a lakhatás különböző feltételei között.
- *A családdal történő együttműködés pszichológiai feltételeinek kimunkálása, a konzultációs beszélgetések gyakorlatának terjesztése.*
- *A szemléletváltozás legfontosabb sarokpontjai:*
 - o *a fogyatékos ember – és nem a fogyatékoság,*
 - o *az erősségek, tehetségterületek – nem csak a deficitek,*
 - o *a holisztikus megközelítés – nem a fogyatékos-ép dichotómia,*
 - o *a társadalmi integráció – nem a szegregáció,*
 - o *a minden emberrel közös tulajdonságok – nem csak a másság áll a gyógypedagógiai pszichológia érdeklődésének, tudományos kutatásainak és szolgáltatásainak előterében, ezek új öndefiníciójának elemei.*

Mindezt a gyógypedagógiai pszichológia részben *alaptudományi* megközelítéssel vizsgálja. Ilyen területek pl. „az eltérő kognitív fejlődés feltárása”, „személyiségük megismerése”, „az általános és különös emberi tulajdonság kapcsolatának vizsgálata”.

Alkalmazott tudományi megközelítést alkalmaz a gyógypedagógiai pszichológia másrészt pl. az olyan témáknál, mint „a családi, iskolai, társadalmi beilleszkedés segítése”, „terápiás szolgáltatások pszichológiai komponensei” stb.

Összefoglalásként: Vannak értékes hagyományok, ezeket megőrizni, keletkezéstörténetüket kutatni kiemelt feladat. Fontos volna több olyan kutatócsoport kialakítása, ahol a szakma jeles, tudományosan minősített képviselői biztosítanák az utánpótlást. Megfontolandó a pszichológián belül egy gyógypedagógiai-pszichológiai szakképesítés létesítése. A pszichológia más ágaival és a rokonszakmákkal az együttműködés folyamatos ápolása is kívánatos, hiszen, mint Ranschburg írta:

„Az elme tana ezen körülírt értelemben véve is a szubjektív jelenségek kutatásában közös területe az orvosnak, a hivatásos pszichológusnak, a pedagógusnak és kriminalistának, a filozófusnak, sőt a teológusnak is. Szorosan kell, hogy érdekelje a biológust, az anthropológust, az ethnológust, de a filológust is.” (Ranschburg, 1923, VI-VII.)

Az együttműködési készség kimutatását várjuk hát a sokféle – Ranschburg által felsorolt – szakembertől, akik közül sokan itt ülnek ma az ünneplők között. A magam részéről pedig kívánom a kihívásoknak történő megfelelést, minden területen eredményes munkálkodást és a Ranschburg év méltó megünneplését!

IRODALOMJEGYZÉK

- Egészségügyi Világszervezet (/2004). *A funkcióképesség, fogyatékoság és az egészség nemzetközi osztályozása* (FNO). Budapest: Egészségügyi Világszervezet.
- Bárczi G. (1955). *A magyar gyógypedagógia a pavlovi fiziológia szemléletében*. Klny.
- Bárczi G. (1959). *Általános gyógypedagógia*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Zero to Three (2016/2019). *DC: 0-5™ A csecsemő- és kora gyermekkori lelki egészség és fejlődés zavarainak diagnosztikai klasszifikációs rendszere*. Budapest: Medicina.
- Illyés Gy.-né (szerk.) (1987). *Gyógypedagógiai pszichológia* (4. kiadás). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lányiné Engelmayer Á. (1992). A „T/4 akció” hatása az NSZK gyógypedagógiájára. *Gyógypedagógiai Szemle*, 20(2), 109–116.
- Linczényi A. (1982). Ferenczi Sándorról. In Linczényi A. (szerk.). *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. Budapest: Magvető könyvkiadó.
- Ranschburg P. (1923). Az értelem. A fogyatékoság jelensége a pszichológiában. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet.
- Szondi L. (1931). Constitutioanalysis és értelmi fogyatékoság. *A Gyógyászat tudományos közleménye*, 71. 12–14.
- Szondi L. (1939). Beszámoló a M. kir. Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumának 1938. évi munkásságáról. *Jövő útjain*, 1-2.
- Vértés O. J. (1946). Az abnormitás alakproblémája. In Harkai Schiller P. (szerk.). *Lélektani Tanulmányok Ranschburg Pál emlékére. 9-16*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem Lélektani Intézete.

TRADITION AND RENEWAL IN SPECIAL EDUCATION PSYCHOLOGY BEFORE THE RANSCHBURG YEAR

ÁGNES LÁNYI ENGELMAYER

lanyi.engelmayer@gmail.com

ABSTRACT

The author presents in a theoretical frame the need of a new self-representation in the special educational psychology. It is also necessary to exceed the out of date theories especially which are socially dangerous. The traditions which have prognostic value for paradigmatic changes are emphasized. In the way we view and judge people with disability, the emphasis must be on the philosophy and practice of the valuation of personal features instead of devaluation.

Keywords: traditions; out of date theories; philosophy of valuation
